

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Article Type
Research Article

Received / Makale Geliş
07.06.2020

Published / Yayımlanma
30.07.2020

 <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1965>

 Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÇİÇEK
Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Bölümü, Adıyaman / TÜRKİYE

Citation: Çiçek, H. (2020). Arap dili ve edebiyatı bağlamında selamın sözcük anlamı ve fonksiyonuna dair bir mülâhaza. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(56), 2097-2106.

ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BAĞLAMINDA SELAMIN SÖZCÜK ANLAMI VE FONKSİYONUNA DAİR BİR MÜLAHAZA

ÖZET

Arapça, sözcüklerinin anlamları bağlamında oldukça zengin bir yapıya sahip dillerin başında gelmektedir. Arapçaya bu konuda katkıda bulunan özneler ise Kur'an ve Hz. Peygamberin hadisleridir denirse yeridir. Kur'an ve hadislerin, Arapçaya katkıda bulunduğu alanlar arasında kavramsal boyut bulunmaktadır. Kur'an, bazen Arap dili ve edebiyatında bulunmayan orijinal sözcükler getirmiş, bazen de mevcut bir sözcüğün anlamını daha genişletmiştir. İşte "selam" sözcüğü de, çeşitli formlarda kullanılan sözcüklerden biridir. Bazı yerlerde "barış", bazı yerlerde "teslimiyet", bazı yerlerde ise "güven, emniyet" anlamlarında gelmiştir. Sözcüğe bu açılımı yapan faktörlerin başında Kur'an'ın geldiği söylenebilir. Zaten Kur'an, Arapçayı bölgesel olmaktan çıkarıp evrensel bir dil haline getirmiştir. Kur'an, selam sözcüğünü daha çok, "esenlik, barış, kötülüklerden emin olma, teslimiyet" manalarında kullanmıştır. Kur'an, selamın ahiret yurdunda kimler için olacağını da haber vermiştir. Onlar, Allah'ın ayetlerine inananlar, cennetlikler, kötülüğe karşı sabredenler, ölümü güzel olanlar, dinini ciddiye alıp basit şeylere iltifat etmeyenler, Allah'a kavuşacak müminler, amel defteri sağdan verilenlerdir. Bu çalışmada selam sözcüğü ile ilgili İslâm, muslim, silm, selamet gibi kavramlara da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Selam, Kur'an, Müslüman, Sabır.

ANALYSIS WORD OF THE SALAAM ON THE WORD LANGUAGE MEANING AND FUNCTION IN THE CONTEXT OF THE ARABIC LANGUAGE AND LITERATURE

ABSTRACT

Arabic is one of the languages that have a very rich structure in the context of the meanings of the words. The subjects contributing to Arabic in this regard are the Quran and the Prophet. It is the hadith of the Prophet if it is called, its place. The conceptual framework is also among the areas in which the Qur'an and hadiths contribute to Arabic. The Qur'an sometimes brought original words that were not found in Arabic language and literature, and sometimes expanded the meaning of an existing word. The word "salaam" is one of the words used in various forms. It means "peace" in some places, "surrender" in some places, and "trust, safety" in other places. It can be said that the Qur'an is one of the factors that make this explanation to the word. Already the Qur'an has made Arabic a regional language rather than a regional one. The Quran used the word salam mostly in the meanings of "well-being, peace, being sure of evil, surrender". The Qur'an has also informed who the salam will be for in the hereafter. They are believers in the verses of Allah, those who are heavenly, those who are patient against evil, those who are beautiful in death, those who do not take their religion seriously and compliment simple things, believers who will attain God, the deeds are given from the right. In this study, concepts such as Islam, Muslim, erasure, selamet related to the word salam are also mentioned.

Keywords: Arabic, Salaam, Quran, Muslim, Patience.

1. GİRİŞ

Toplumların kendine has bazı sosyal ve kültürel değerleri vardır. Toplumun bireyleri kimi zaman o değerler ile birbirini tanır, birbirine kenetlenir. İslam toplumunu oluşturan bütün etnik sınıfların ortak paydalarından biri de “selam”, “selam verme” ve “selam alma” aktiviteleridir.

“Selam”ın İslam toplumunda çok önemli bir yeri vardır. Kur’an “*Size bir selam verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selam verin veya aynıyle mukabele edin. Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.*”¹ tavsiyesinde bulunmuştur. Bir başka yerde ise “*Ey iman edenler! Kendinize ait olmayan evlere, sahiplerinden izin almadan ve selam vermeden girmeyiniz: düşünecek olursanız, sizin yararınıza olan da budur.*” diye selamın önemini vurgulamıştır.²

Hadislerde ise selam verme ve alma; Müslümanın, Müslüman üzerindeki haklardan biri olduğu şeklinde nitelendiği³ gibi, tanınsin veya tanınmasın her mümine selam verme tavsiye edilmiştir.⁴

Konunun detayına girmeden önce selam kelimesinin sözcük ve terim anlamını açmamızda yarar vardır.

2. SELAM KELİMESİNİN SÖZCÜK VE TERİM ANLAMI

Bu kelime s-l-m fiil kökünden türemiştir.⁵ “Selame” kelimesinin cemisi/çoğulu olan selâm⁶, sözlükte “barış, esenlik, selamet, sulh, salim olmak, hiçbir kusuru olmamak, kurtulmak, rahatlamak” anlamlarına gelir.⁷ Selam, Kur’an’da ve hadislerde “eman, kurtuluş, esenlik, barış” manaları yanında “selamlama” anlamında da geçer. Aynı zamanda Allah’ın bir ismi olarak da Kur’an’da 42 kez zikredilmiştir.⁸

“Esselamü Aleyküm” denildiğinde, sanki “Allah, sizin üstünüzde sizi denetliyor, gözetliyor” anlamı verilmiş oluyor. Selam, başka bir anlamıyla Allah’ın emirlerini kabul edip onlara uymak demektir.⁹

Hz. Ebû Bekr; Hz. Peygamberin, Kur’an’dan sure ve ayetleri öğrettiği gibi namazda teşehhüdü öğrettiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber, onlara şöyle demiştir. “Tahiyyât, mübârekât, salavât, tayyibât Allah içindir. Ey Nebi selam, Allah’ın rahmet ve bereketi sana olsun. Selam bize, Allah’ın sâlih kullarına olsun. Şehadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur, şehadet ederim ki Muhammed Allah’ın Resulüdür.”¹⁰

3. SELAM SÖZCÜĞÜ İLE BAĞLANTILI DİĞER SÖZCÜKLER

Selam kelimesinin anlamını verdikten sonra şimdi de selam sözcüğüyle ilgili diğer sözcükleri kısaca vermeye çalışalım.

3.1. İslâm

Kur’an-ı Kerim’de 6 defa geçen bu sözcüğün¹¹ öne çıkan en başat anlamı “Allah’ın emrine teslim olmak, ona itaat etmek”tir.¹² Zaten İslam kelimesi, s-l-m fiil kökünün if’al vezninden mastarıdır. Kur’an, Allah

¹ Nisa, 4/86.

² Nur, 24/27.

³ Buhari, *Eşribe* 28, *Cenaiz* 2; Muslim, *Selam* 3.

⁴ Buhari, *İman* 6; Muslim, *İman* 14.

⁵ Meeddudîn Muhammed b. Ya’kûb Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 2005, s.1121; Rağîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 1412, s. 421; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletu'l-Me’âcim el-Arabiyye*, çev. Muhammed Selim en-Na’îmî, Vizâretu’s-Sekâfe ve’l-İ’lâm, Irak, 1979, VI/130; Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu’cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu’âsıra*, Alemu’l-Kutub, Kâhire, 2008, II/1099; Ahmed Rızâ, *Mu’cemu Metni'l-Luga*, Dâru Mektebeti’l-Hayât, Beyrût, ts., III/199. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Yolcu, Rağîb el-İsfahani ve el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an’ı, *Hikmet Yurdu*, 2008, cilt: I, sayı: 1, s. 109-147.

⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zahir fi Me’âni Kelimâti'n-Nâs*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1992, I/64.

⁷ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s.1121. Kur’anda “*Ey ateş, İbrahim’e serin ve selamet ol!*” ayeti de bunun farklı bir delilidir. Bkz. *Enbiya*, 21/69.

⁸ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu’cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur’ani'l-Kerîm*, el-Matba’atu’l-İslâmiyye, İstanbul, 1982, s.352; Mehmet Efendioğlu, *DİA*, “Selam” maddesi, İstanbul, 2009, XXXVI/342-343.

⁹ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru Mektebeti’l-Hilâl, ts., VII/265; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *ez-Zahir fi Meani Kelimâti'n-Nâs*, Muessesetu’r-Risale, Beyrut, 1992, I/64.

¹⁰ Muslim, *Salât* 60; Ebû Dâvud, *Salât* 182; Nesâî, *İftitah* 193.

¹¹ Abdalbâkî, *el-Mu’cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur’ani'l-Kerîm*, s.357.

¹² Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, VII/265.

nezdinde en geçerli ve sağlam din ve yaşantının, İslam olduğunu¹³, ondan başka bir hayat tarzının, Allah katında önemi haiz olmadığını haber vermektedir.¹⁴

3.2. Müslim

Müslim kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de müfret/tekil, tesniye/ikil ve cemi/çoğul olmak üzere yaklaşık 42 kez geçmektedir.¹⁵ Allah'a teslim olmuş kimse anlamına gelen bu kelime de aynı fiil kökünden türemiştir. Allah, Hz. İbrahim'e "*teslim ol*" dediğinde O, hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden "*Ben, âlemlerin rabbine teslim oldum.*" diye teslimiyetini ilan etmiştir.¹⁶ Hz. İbrahim ve Hz. Yakup peygamberler, kendi çocuklarına "Müslümanlar" olarak hayat geçirmelerini ve son nefeslerini vermelerini tavsiye etmişlerdir. Onlar da babalarının tavsiyelerini dikkate almış ve bu hayat üzere öleceklerine dair söz vermişlerdir.¹⁷

3.3. Silm

Barış ve esenlik anlamına gelen bu sözcük, aslında selam sözcüğü ile aynı anlama gelmektedir. Mesela Kur'an'da "*O gece tan yeri ağarınca kadar esenlik/barış vardır.*"¹⁸ ayeti, bunun en somut delilidir. Bunun anlamı ise yani o zaman diliminde herhangi bir olumsuzluk olmadığı gibi şeytanın da hiçbir müdahalesi olamaz¹⁹ demektir. Kur'an, bu sözcüğü "İslâm" anlamında sadece bir yerde "*Ey iman edenler! Hep birden İslâm'a girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır.*" vurgulamıştır.²⁰

3.4. Selamet

Görünen ve görünmeyen bütün noksan ve kusurlu şeylerden arınma demektir. Başka bir anlamı da temiz ve pak olmak demektir.²¹ Kur'an'daki "*Temiz kalp*" nitelemesi, buna örnek olarak verilebilir.²²

4. KUR'AN'DA SELAM KELİMESİNİN FAKLI FORMLARDA KULLANILIŞI VE SELAM'I HAK EDENLERİN ÖZELLİKLERİ

Kur'an'da birçok yerde selam sözcüğü geçse de, onun farklı bağlamlarda kullanıldığı görülecektir. Mesela kimi yerde "barış ve esenlik", kimi yerde "muhataptan uzak duruş", "muhatapın davranışına ilgi duymama" formunda gelmiştir. Onları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

4.1. Selam, Allah'ın Güzel İsimlerinden Biridir

Selam kelimesi birçok manaya geldiği gibi aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir.

"*O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur! O Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mümin'dir, Müheymin'dir, Aziz'dir, Cebbar'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden çok uzaktır, yücedir.*"²³

Allah'ın "Selam" ismiyle isimlendirilmesinin birçok hikmeti vardır. Çünkü Allah, kendi zatında barıştan yanadır. Kendi yarattıklarını zulümden korur.²⁴ Zatında, sıfat ve fiillerinde her türlü noksan ve

¹³ Al-i İmran, 3/19.

¹⁴ Al-i İmran, 3/85.

¹⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.357.

¹⁶ Bakara, 2/131.

¹⁷ Bakara, 2/132-133.

¹⁸ Kadr, 97/5.

¹⁹ Ebû Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1414, XII/289; Mu'cemu'l-Vasît, Komisyon, Mektebetu's-Şuruk ed-Devliyye, Kâhire, 2004, s. 446; Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, II/1099.

²⁰ Bakara, 2/208.

²¹ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s.1121; Rağîb İsfahanî, *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412, s. 421.

²² Şuara, 26/89; Saffat, 37/84.

²³ Haşr, 23. Bir hadiste "*Selam, Allah'ın üzerine olsun demeyin. Zira Allah selam'ın kendisidir. Ancak şöyle deyin: "Tahiyyât. . . Allah içindir. . . geniş bilgi için bkz. Buhârî, Ezân 148,150, el-Amel fi's-Salât 4, İstizân 3, 28, Da'avât 17, Tevhid 5; Müslim, Salât 55-61; Ebû Dâvud, Salât 182; Tirmizî, Salât 215; Nesâî, İftitah 189. Tirmizî'de şöyle gelmiştir: "selam sana olsun, selam bize olsun." Yani her iki "selam" kelimesi de elif lamsızdır." Bkz. Müslim, Salât 60; Ebû Dâvud, Salât 182; Tirmizî, Salât 216; Nesâî, İftitah 193.*

²⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2000, XXIII/302.

kusurlardan arınmıştır.²⁵ Azabını hak etmeyenden uzak tutar.²⁶ Başka bir anlamı ise Allah'ı birleme, ona iman etme, beraberinde esenlik ve barışın gelmesidir.²⁷ Allah'ın, "selam" ismiyle muttasıf olduğu bilincinde olan bir kimse, kendi iç dünyasında itminan hali yaşar, rahatlık hisseder, nefsinin arzularından kendini muhafaza eder. Çünkü o, Allah'ın "selam" olduğu, "selam"ı sevdiği ve müminler arasında "selam"ı yaydığı bilincine varmıştır.²⁸

Selam sözcüğü hakkında yukarıda verdiğimiz anlamlar konusunda, neredeyse bütün tefsir âlimleri ittifak etmişlerdir.²⁹

4.2. Allah'ın Ayetlerine İnananlara Selam Vardır

Allah, Kur'an'ın farklı yerlerinde müminlere selamın olduğunu haber vermiştir. Onlardan bir tanesi, kendisine iman edenlere selamın yani esenlik ve barışın, mutluluk ve esenliğin olacağı gerçeğidir.

"Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde, onlara de ki; "Selâm size! Rabbiniz rahmet ve şefkati kendisine ilke edindi. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar, ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah, çok bağışlayandır; çok merhamet edendir."

"Ayetlerimize inananlar" kimselerden kasıt, müşriklerin Hz. Peygambere yanından kovmasını tavsiye ettiği sahabelerdir.³⁰ Onlardan Hz. Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Bilal, Selman, Salim, Suheyb, Musab b. Umeyr ve Ebû Ubeyde gibi seçkin mustazaf kişileri saymak mümkündür.³¹ Burada Allah, kendi peygamberine müşriklerin olumsuz ve temelsiz önerilerine iltifat etmemesini, aksine çevresinde kümelenen samimi, dünyevî hiçbir beklentisi olmayan candan arkadaşlarına "Size selam olsun, sizi yanımdan kovmayacağım, benden yana size bir zarar gelmeyecektir." demesini emretmiştir.³²

4.3. Cennetliklere Selam Vardır

Allah'a tevhide bağlamda iman etme, beraberinde cennete girmeyi getirir. Nitekim Allah, şöyle buyurmuştur:

"Ve onların aralarında bir perde ve A'rafın üstünde onların hepsini simalarından (yüzlerinden) tanıyan adamlar vardır. Henüz oraya (cennete) dâhil olmamış ama ümit eden cennet ehline: "selâm, sizin üzerinize olsun!" diye seslenirler."

Burada "selâm, sizin üzerinize olsun!" diye seslenenler, cennete giremeyen Araf ehlidir. Onlar, cennete girenlere gıpta ile bakar, aynen onlar gibi cennete girmeyi arzu ederler.³³ Araf takiler, cehennemlikleri gördüklerinde ise Allah'a sığınır ve onlar gibi olmamayı temenni ederler.³⁴

4.4. Olumsuzluklara Sabredip Direnenlere Selam Vardır

Selamı hak edenlerden bir sınıf da, her türlü olumsuzluğa ve sıkıntıya direnen, darlıkta da Allah'a isyan etmeyenlerdir. Kur'an'da "Sabrettiğinizden dolayı size selâm olsun! Bakın, dünya hayatının mutlu sonu ne kadar güzelmiş!"³⁵ diye buyurmuştur.

Sabır kelimesi özlükte *engellemek, hapsetmek; güçlü ve dirençli olmak* anlamlarına gelir. Ahlak terimi olarak ise *üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanettir*. Sabır, birçok kimse tarafından acizlik ve çaresizlik şeklinde algılansa

²⁵ Ebu'l Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsir'ul-Kur'ani'l-Azim*, Daru Tayyibe, Riyad, 1999, VIII/80; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhya Tûrasi'l-Arabî, Beyrut, ts., VIII/234; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Ferra el-Bağavî, *Mealimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru İhya Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1420, V/66.

²⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husnâ*, Daru's-Sakafe el-Arabiyye, Kâhire, ts., s. 30-31.

²⁷ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1418, V/414.

²⁸ Abdulkadir es-Sakkâf Alevî, Sıfatullahi Azze ve Celle el-Vâride fi'l-Kitâbi ve's-Sunne, Daru'l-Hicre, 2006, s. 38.

²⁹ Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1964, XVIII/46.

³⁰ Ebussuûd Efendi, *İrşâdu'l-'akli's-Selîm*, III/140; Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VI/435.

³¹ Bağavî, *Mealimu't-Tenzil*, II/127-128; .

³² Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-Kurani'l-Hakîm (el-Menâr)*, heyet, Kâhire, 1990, VII/363.

³³ Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcabbâr el-Mervezî Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1997, II/184; Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII/211.

³⁴ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-Kurani'l-Hakîm*, VIII/383-384.

³⁵ Ra'd, 13/24.

da, aslında dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan korumak demektir. Başka bir tanımla sabır, nefsin, arzu ve tutkularına karşı direnç göstermesidir.³⁶

Dünyada kendi inançları uğruna her türlü baskı ve işkenceye direnç gösteren ve bu süreçte inançlarına hanel getirecek davranışlardan uzak duranlar, ahirette selam ile karşılanacaktır. Onlara “*sabrettiğinizden, bütün meşakkatlere dayandığınızdan dolayı bugün sizlere nimet vardır, esenlik ve barış vardır.*” diye karşılık verilecektir.³⁷ Çünkü onlar, karşılarına çıkan engel ve barikatları aşmış, cennet gibi en ideal mükâfatı hak etmişlerdir.³⁸ Onlar, birçok kimsenin aşamayacağı badireleri, Allah’a sığınarak, sabrederek, sızlanmadan ve şikâyet etmeden geride bıraktıklarından, melekler tarafından karşılanacak ve onlara “*Size selam olsun, işte bakın, sıkıntılı ve stresli dünya hayatının mutlu sonu ne kadar güzelmiş.*” diyerek onları kutlayacaklardır.³⁹

4.5. Takva Sahiplerine Selam Vardır

Kur’an’da “*Azık edin! Bilin ki azığın en hayırlısı odur.*”⁴⁰ diye nitelenen takva kelimesi, sözlükte “korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek” anlamlarına gelir.⁴¹

Kur’an, selamın, takva sahiplerine olacağına dair şu haberi vermiştir: “*Şüphesiz Allah'a karşı takva bilinciyle yaşayan kimseler, cennetler içinde ve pınarlar başındadır. Onlara: 'Esenlikle ve güven içinde oraya giriniz' denecektir.*”⁴²

Burada da takva sahiplerine selam verenler, Allah adına selam getiren meleklerdir. Meleklerin selam vermesiyle onlarda ferahlık oluşacak, kalplerindeki sıkıntı yok olacaktır. Kalplerinde sıkıntı ve daralmanın yok olması sonucunda onlar, ölüm endişesinden, azap kaygısından emin şekilde cennete gireceklerdir.⁴³ Çünkü onların dünya hayatındaki namaz kılma, oruç tutma, zekât verme, insanların elinden tutma gibi ibadetleri, günahlarını örtmüş, kendilerini her türlü bela ve afetlerden korumuştur. Onlar, bu psikolojik atmosferde oraya gireceklerdir.⁴⁴

4.6. Ölümü Güzel Olanlara ve Güzel Ölenlere Selam Vardır

Burada, acaba “ölümü güzel olanlar, kimlerdir?”; Kur’an, ölümü güzel onlar hakkında şu haberi vermektedir:

“*Allah'a sığınıp, emirlerine yapışarak, günahlardan arınıp, azaptan korunanlara, kulluk ve sorumluluk şuuruyla, haklarına ve özgürlüklerine sahip çıkarak şahsiyetli davrananlara, dinî ve sosyal görevlerinin bilincinde olan müminlere "Rabbiniz ne indirdi?" denilir. "Hayır indirdi, ayetleri hayırlarla dolu Kur'an'ı indirdi" derler.*”⁴⁵

Ayetten anlaşılacağı üzere, ölümü güzel olanlar, dünya hayatında ilahî ölçülere göre hareket eden, davranışlarını ona göre şekillendirenlerdir. Bu niteliklere sahip olanlara melekler “Selamün aleyküm (size selâm olsun, selâmette olun, siz selâmete erdiniz), yapmış olduğunuz devamlı amaçla örtüşen niyete dayalı, bilinçli amellere karşılık Cennet'e girin” diyecek ve tertemiz şekilde canlarını alarak ölümlerini gerçekleştirecektir.⁴⁶

³⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, *DİA*, “Sabır” maddesi, İstanbul, 2008, XXXV/337-339.

³⁷ Bkz. Ebu'l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil*, Dâru'l-Kutâbi'l Arabî, Beyrût, 1407, II/527.

³⁸ Abdurrahman b. Nasır Sadî, *Tefsiru'l-Kerim er-Rahman Fi Tefsiri'l-Kelami'l-Mennan*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 2000, s. 416.

³⁹ Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/89-90; Muhammed Cemâlüddîn Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418, VI/280-281; Ahmed b. Mustafâ el-Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, Mektebetu ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1946, XIII/95.

⁴⁰ 2/Bakara, 197.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *DİA*, “Takva” maddesi, İstanbul, 2010, XXXIX/484-486.

⁴² *Hicr*, 45-46.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579-580; Kurtübî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, X/32.

⁴⁴ Merâğî, *Tefsir*, XIV/25-26.

⁴⁵ *Nahl*, 16/32.

⁴⁶ *Nahl*, 16/30.

İbn Abbas (ö.68/687-88), yukarıdaki ölçülere göre davranan ve ölümü de güzel şekilde gerçekleşen kimselerin, aynen gerdeğe giren kimsenin yaşadığı sevinci yaşayarak Allah'ın huzuruna gireceklerini söylemiştir.⁴⁷ Melekler, “*Ey Allah'ın dostu, selam sana!*” diye onun canını alırlar.⁴⁸ Melekler, bununla yetinmez, ayrıca onlara şu müjdeyi verirler: “*Korkmayın ve üzülmeyin. İşte buyurun! Size vaat edilmiş olan cennetle müjdelenin ve sevinin!*”⁴⁹

Burada şunu vurgulamakta yarar vardır diye düşünüyoruz: Dünya hayatında ilahî ölçülere göre hareket eden, davranışlarını ona göre şekillendirenlerin ölümü güzel olduğu gibi, bunun aksi hareket edenlerin, İslâmî değer ve öğretileri “eskilerin masalları”, “mitolojik haberler” diye niteleyenlerin ölümü ise çetin olacaktır.

“*Onlara ‘Rabbimiz ne indirdi?’ diye sorulsa ‘öncekilerin masalları’ derler.*”⁵⁰ Onların bu temelsiz ve olumsuz yargısı, beraberinde ölümlerinin çetin olmasını getirmektedir.

“*Melekler, kendi kendilerine zulmeden yani yaratılış gayeleri dışında yaşayanların canlarını alırken onlar, biz hiçbir kötülük yapmadık diye can verirler. Evet, şüphe yok ki, Allah sizin yaptıklarınızı tamamıyla bilir.*”⁵¹

4.7. Allah'ın Koyduğu İlke ve Prensiplere Uyanlara Selam Vardır

Allah'ın selamını hak edenlerin bir başka niteliği ise onların dosdoğru yolda hayat tüketmeleridir.

Buradaki selamdan kasıt, İslam'a teslim olanların, azaptan azade olacağı anlamındadır.⁵² Bir başka anlamı ise onların her iki dünyada Müslümanların ve meleklerin selamını hak etmeleri demektir.⁵³ Zemahşerî (ö.538/1143), müminlere selam veren meleklerin, cennette görevli melekler; inkârcıları tehdit eden meleklerin ise cehennemde görevli olan melekler olduğu yorumunu yapmıştır.⁵⁴

4.8. Dinini Ciddiye Alıp Basit Şeylere İltifat Etmeyenlere Selam Vardır

Allah'ın selamını hak eden kimselerin sıfatlarından biri de, cahiller tarafından yakıştırılan olumsuz nitelermelere iltifat etmemeleri, cahillerin seviyelerine düşmemeleri, hayatın her diliminde kişilik ve kimlik sahibi olmalarıdır. Davet tarihinin her döneminde inananlara karşı demagoji yapılmış, onların inançları karikatürize edilmiş edilmiştir. Burada inananlara düşen görev, onlara ilgi göstermemeleri, kamuoyunda gündemi belirlemeleridir.

Kur'an, bu konuda inananların misyon ve vizyonunu şu şekilde tasvir etmiştir: İşte onlar, düşüncesizce söylenmiş bir söz işittiklerinde ondan yüz çevirirler ve “Bizim yaptıklarımızın sorumluluğu da size aittir; yolunuz açık olsun; biz kendini bilmezlerle bir arada bulunmak istemeyiz” derler.⁵⁵ Burada “selam” sözcüğünü terennüm ederek cahillerden yüz çevirme esastır.⁵⁶ Bu süreçteki “selam” lafzı, müminler arasında söylenegelen “selam” değil, aksine “Biz, sizden uzağız, sizinle bir ilgimiz yok, sizin kültürünüz size, bizim kültürümüz de bizedir.” şeklindeki anlamı içermektedir.⁵⁷

Müminler, inkârcılara bu minval üzere davranırken, tevazu ve alçak gönüllülüğü elden bırakmamaya özen gösterirler. Onların, dümen suyunda gitmezler. Gündemlerine mahkûm olmaz, malayani sohbetlerine katılmazlar.⁵⁸ Müminler, bir bakıma inkârcılara “Biz, sizin o seviyesiz metodolojinize uymaktan utanç duyarız, kendimizi ondan son derece korumaya gayret ederiz.” demiş olmaktadır.⁵⁹

⁴⁷ Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/170.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*, XVII/198; Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, III/170.

⁴⁹ *Fussilet*, 41/30.

⁵⁰ *Nahl*, 16/24.

⁵¹ *Nahl*, 16/28.

⁵² el-Bağavî, *Mealimu't-Tenzil*, III/263.

⁵³ Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, VI/19.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/67.

⁵⁵ *Kasas*, 28/55.

⁵⁶ *Zuhruf*, 43/89.

⁵⁷ el-Bağavî, *Mealimu't-Tenzil*, IV/171; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV/268; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, VIII/404; Ebu'l-Berekat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, Daru'l-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1998, III/37-38.

⁵⁸ Zeccâc, *Tefsiru Esmâillahi'l-Husnâ*, s. 30-31; Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, VII/19.

⁵⁹ Sadî, *Teysiru'l-Kerim*, s. 620; Merağî, *Tefsir*, XX/72.

4.9. Allah'a Kavuşacak Müminlere Selam Vardır

Allah, kendi ayetlerini getiren davetçilere ilgi gösteren ve ona itaat eden müminleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onlara lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. Allah'ın melekleri, o müminleri selamlıyor. Melekler, onları selamlarken aynı zamanda onlara hiçbir korku ve üzüntünün olmayacağını, her türlü olumsuzluklardan uzak olacağını müjdelemektedir.⁶⁰

Ölüm meleği, müminlerin ruhunu aldığı anda onları incitmeyecek, hatta mümine “*Allah'ın ve meleklerin sana selamı var.*” diyerek ona müjde verecektir. Müminler, kabirlerinden uyandırıldıklarında ise melekler, onlara “*Size müjdelersun! Allah, size çok güzel ve yüce bir makam (cennet) hazırlamıştır.*” sözleriyle mukabelede bulunacaktır.⁶¹

Allah, birçok boyutta müminleri taltif ettiği gibi onlara selam göndermekle de taltif etmiş olmaktadır. Bu, onlar için en büyük bir armağan olmaktadır. Hem ölüm anında ölüm meleğinin onlara iyi davranması hem kabirlerinden uyandıklarında meleklerin cennet müjdesiyle karşılaşmaları hem cennete girerlerken her kapıda meleklerin selamına muhatap olmaları en büyük bir vergi ve bağış olarak değerlendirilmelidir.⁶²

Melekler, müminlere selam verdiklerinde, onlara kesintisiz nimetlerin olacağını, ahiret yurdunun ne kadar güzel bir mekân olduğunu haber verirler. Melekler, orada verilecek nimetlerin daha önce hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir kalbin algılayamadığı türden nimetler olacağını vurgulayacaktır. Daha sonra melekler onlara her bir kapıdan girip şöyle derler: “*Sabrettiğinize karşılık selam size. Dünya yurdunun sonu ne güzeldir.*”⁶³ Bu ikram, müminlerin, dünyada küfür ve şirkin kültüründen kendilerini korumalarının, Allah'ın elçilerine kayıtsız şartsız teslim olmalarının bir karşılığıdır.⁶⁴

4.10. Allah'ın Huzuruna Çıkacaklara Selam Vardır

“Merhameti bol olan Rab'den (Allah tarafından) bir söz olarak onlara “selâm” vardır.”⁶⁵

Allah, kendi katından melekler aracılığıyla huzuruna çıkan müminlere selam gönderiyor. Onun selamı, bir bakıma müminlere verdiği önemin bir göstergesidir.⁶⁶ Allah'ın selamı, gerek bizzat kendisi tarafından gerekse melekler aracılığıyla olsun, olay, mümin kullarına yanı başında hiçbir sıkıntı ve cefanın olmadığını vurgulamak içindir.⁶⁷

Mukatil b. Süleyman (ö.150/767), ayeti; meleklerin, cennetin bütün kapılarından girerek müminlere Allah'ın selamını iletcekleri, kalıcı olmak üzere cennette kalacakları ve müminleri kimsenin bilmediği nimetlerle donatacağı şeklinde yorumlamıştır.⁶⁸ Ayete ilişkin İbn Abbas'ın yorumunun da aynı doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁹

Müminlerin nail olacağı bu selam ikramı, dünya ve ahiret nimetlerinin en uç noktasıdır. Çünkü bütün kötülüklerden uzaklaşma, bütün güzelliklere de kavuşma vardır.⁷⁰

4.11. Amel Defteri Sağdan Verilenlere Selam Vardır

Ayette geçen “yemin” sözcüğü, Arapçada “sağ, sağ taraf, sağ el, güç, kuvvet, yemin etme” anlamlarına gelir.⁷¹ Bizim ilgilendiğimiz alan ise sözcüğün “sağ, sağ taraf, sağ el” ile ilgili kesitidir. Nitekim ahirette

⁶⁰ Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, VII/107.

⁶¹ el-Bağavî, *Mealimu't-Tenzil*, III/647-648.

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/546; Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'an*, IV/293.

⁶³ *Ra'd*, 13/24.

⁶⁴ Bkz. Neseî, *Medariku't-Tenzil*, III/37-38; Merâğî, *Tefsir*, VIII/91; Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vil*, XXII/18.

⁶⁵ *Yasin*, 36/58

⁶⁶ Ebussuûd Efendi, *İrşâd*, VII/174.

⁶⁷ Şihabuddin Mahmud Alusî, *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, XII/37; Neseî, *Medariku't-Tenzil*, III/108.

⁶⁸ Bağavî, *Mealimu't-Tenzil*, IV/18.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV/22.

⁷⁰ Merâğî, *Tefsir*, XXIII/23.

⁷¹ Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987, II/725; Ebü'l Huseyn Ahmed İbn Faris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, Daru'l Fikr, Beyrût, 1979, VI/158; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III/360; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1021.

her insanın dünyada yapmış olduğu eylem ve işlemlerin sonucu ya sağ ellerine⁷² ya da sol ellerine verilecektir.⁷³ Bunun, günümüz siyasi literatüre yerleşmiş olan “sağcı” ve “solcu” sınıflandırmalarıyla ilgisi bulunmamaktadır.

“Eğer bir kimse sağdakilerdense, kendisine ‘Sağdakilerden sana selam vardır’ denilir.”⁷⁴ Ayete ilişkin birçok yorumun yapıldığını söyleyebiliriz. O yorumlar arasında, defteri sağ taraftan verilenlere “Selam sana, sen de defteri sağ taraftan verilenlerden oldun!”, “Sen Allah’ı ve onun indirdiği vahyi tasdik edenlerdensin, sen artık Ashabu’l-yeminden oldun.”⁷⁵ olduğu gibi, “Ey defteri sağ taraftan verilen, arkadaşlarının sana selamı var!” yorumlar da bulunmaktadır.⁷⁶ Kimi yorumcular ise defteri sağ taraftan verilenler selamın melekler tarafından verildiği görüşündedirler.⁷⁷

Defterlerin, başka bir deyişle dosyaların insana verileceği gün ve an, sevinç ve keder bağlamında psikolojik duygu ve davranışın zirve yapacağı gün ve andır.

5. SONUÇ

Aslında “selam” kavramının, mümin kimsenin hem dünyasını hem ahiret yurdunu kuşatan geniş bir çerçeveye sahip olduğu görülecektir. Mesela müminin canı/ruhu alınırken, ölüm meleği ona selam vermekte, Allah’ın selamını iletmekte, hiçbir tasa ve sıkıntı duymamasını tavsiye etmektedir. İkinci aşamada sorgu melekleri, ona selam verdikten sonra sorular yöneltmekte, endişeye kapılmaması yönünde moral vermektedir. Üçüncü aşamada ise kıyamet günü mümin dirilirken melekler, onu selam ile karşılamakta ve ümitsizliğe düşmemesini hatırlatmaktadır.

Çalışmamızda görüldüğü üzere selam, Arap dili ve edebiyatının zirvesi olan Kur’an’da birçok anlamda kullanılmıştır. Onlardan dua içerikli olan selam bağlamını göz ardı etmemek gerek. Nitekim Kur’an, bazı peygamberler için “selam” kelimesini, dua formatında kullanmıştır. “Musa ve Harun’a selam olsun”⁷⁸ ve “İlyas’a selam olsun”⁷⁹ ayetleri örnek olarak verilebilir.

Günü birlik verilen selam sözcüğü konusunda dikkatlice düşünüldüğünde, onun iki boyuta sahip olduğu görülecektir. Birinci boyutu “Benden sana, benden size herhangi bir zarar ziyan gelmez.” iken ikinci boyutu ise muhataba esenlik dileme babında “Başkasından da size zarar ziyan gelmesin.” demektir. Günlük sosyal hayatımızda, karşılaştığımız ilk anda birbirimize verdiğimiz selam sözcüğü, aynı zamanda bizimle muhatabımız arasındaki ünsiyetin, aşinalığın ve yaklaşmanın sağlanmasına neden olur. Çünkü Hz. Peygamber, birisiyle karşılaştığımızda selamlaşmamızı tavsiye etmiştir. Bu itibarla, selamın günlük hayatımızda sosyal bir tesiri vardır.

Selam sözcüğü, anlamı bağlamında her ne kadar günlük hayatta karşılıklı verilen selam ile daraltılmış ise de, onun anlamı bu dünya hayatını aşır ahiret hayatını da kuşatan bir geniş yelpazeye sahiptir. Bu itibarla selam sözcüğü, bir boyutuyla müminlerin arasındaki kardeşliğin sembolü, diğer boyutuyla gayri-müslim insanlara karşı “barış ve esenlik dileme”nin tezahürü sadedinde değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Abdulkâfî, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu‘cemu’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerîm*. İstanbul: el-Matba‘atu’l-İslâmiyye, 1982.

Alevî, Abdulkadir es-Sakkâf, *Sıfatullahi Azze ve Celle el-Vâride fi’l-Kitâbi ve’s-Sunne*, nşr. ed-Dureru’s-Seniyye, Daru’l-Hicre, 2006.

Alusî, Şihabuddin Mahmud (ö.1270/1854), *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

⁷² *Vakıa*, 56/27.

⁷³ *Vakıa*, 56/41.

⁷⁴ *Vakıa*, 56/90-91.

⁷⁵ el-Bağavî, *Mealimu’t-Tenzil*, VI/22, VIII/26.

⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV/470; Nesefî, *Medariku’t-Tenzil*, III/431; Merâğî, *Tefsir*, XXIII/155; Sadî, *Teysiru’l-Kerim*, s. 836.

⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII/162; Sem’ânî, *Teysiru’l-Kur’an*, V/363.

⁷⁸ *Saffat*, 37/120.

⁷⁹ *Saffat*, 37/130.

- Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Ferra, (ö.516/1112), *Mealimu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'an*, Daru İhya Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il (ö.256/870), *Sâhihu'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l İslâmî, İstanbul, 1979.
- Çağrı, Mustafa, *DİA*, "Sabır" maddesi, İstanbul, 2008.
- Dozy, Reinhart Pieter Anne (ö.1300/1883), *Tekmiletu'l-Me'âcim el-Arabiyye*, çev. Muhammed Selîm en-Na'îmî, Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Irak, 1979.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sunen*, Daru'l-Fikr, Riyad, ts.
- Ebussuûd Efendî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa (ö.982/1574), *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhya Türesi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Efendioğlu, Mehmet, *DİA*, "Selam" maddesi, İstanbul, 2009.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (ö.328/940), *ez-Zâhir fî Meani Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hatım Sâlih ed-Dâmin, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 1992.
- Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr (ö.170/787), *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (ö.817/1414), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, Beyrût, 2005.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî (ö.321/933), *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'labekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- İbn Faris, Ebû'l Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Daru'l Fikr, Beyrût, 1979.
- İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail (ö.774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru Tayyibe, Riyad, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd (ö.279/892), *Sunen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300.
- İsfahanî, Rağîb (ö.502/1108), *el-Mufredât*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1412.
- Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn (ö.1332/1914), *Mehâsinu't-Te'vil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272), *el-Câmiuli Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Bardûnî-İbrâhîm Utfayş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafâ (ö.1371/1952), *Tefsiru'l-Merâğî*, Mektebetu ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, Mısır, 1946.
- Muslim, Ebu'l-Huseyin Muhammed b. Haccac, *Sahihu Muslim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö.303/915), *Sunen*, Mektebu'l-Matbû'ât el-İslâmiyye, Haleb, 1986.
- Nesefî, Ebu'l-Bekkat Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.701), *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedevî, Daru'l-Kelim et-Tayyib, Beyrut, 1998.
- Reşîd Rızâ, Muhammed (ö.1935), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakîm (el-Menâr)*, heyet, Kâhire, 1990.
- Rızâ, Ahmed, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, ts.
- Sadî, Abdurrahman b. Nasır (ö.1376/1957), *Teysiru'l-Kerim er-Rahman fî Tefsiri'l Kelami'l-Mennan*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut, 2000.
- Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf (ö.875/1471), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Komisyon, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrût, 1418.

- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdalcabbâr el-Mervezî (ö.489/1096), *Tefsiru'l-Kur'an*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1997.
- Ömer, Ahmed Muhtâr Abdulhamîd (ö.1424/2003), *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, Alemu'l-Kutub, Kâhire, 2008.
- Tirmîzî, Ebû Îsâ Muhammed (ö.279/892), *Sunen*, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrût, 1998.
- Uludağ, Süleyman, *DİA*, "Takva" maddesi, İstanbul, 2010.
- Yolcu, Mehmet, Ragıb el-İsfahani ve el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an'ı, *Hikmet Yurdu*, 2008, cilt: I, sayı: 1.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö.311/923), *Tefsiru Esmâillahi'l-Husnâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk, Daru's-Sakafe el-Arabiyye, Kâhire, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud (ö.538/1143), *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l Ekavil*, Dâru'l-Kutâbi'l Arabî, Beyrût, 1407.
- Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu'Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.